

Ve Varšavě se diskutovalo o perzekuci církví za železnou oponou

Zpráva z mezinárodní vědecké konference *Churches and Religious Associations behind the „Iron Curtain“, Part One: 1945–1956* (Církvě a náboženské společnosti za železnou oponou, část I.: 1945–1956)

Před třemi lety se paměťové instituce polský Instytut Pamięci Narodowej (Ústav národní paměti, IPN), slovenský Ústav pamäti národa (ÚPN) a maďarský Nemzeti Emlékezet Bizottsága (Výbor národní paměti, NEB), dohodly na víceleté spolupráci na poli výzkumu komunistické politiky proti církvím a náboženským společnostem v někdejších satelitních zemích SSSR. Výsledkem uvedené dohody bylo vytvoření koncepce řady konferencí zaměřených na církevně-historická témata. První ze série uvedených akcí proběhla v režii IPN počátkem září 2023 ve Varšavě. Kromě zástupců tří partnerských organizací se jí účastnili i hosté z Chorvatska, Srbska, pobaltských republik a Rumunska. Českou republiku zastupovaly badatelky ÚSTR Eva Vybíralová a Markéta Doležalová.

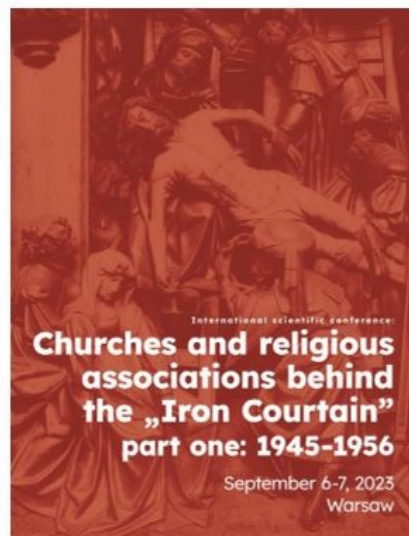
Dvoudenní konference se konala ve Vzdělávacím středisku IPN pojmenovaném na počest Janusze Kurtyky, někdejšího prezidenta instituce, jenž se v roce 2010 stal jednou z bezmála stovky obětí letecké katastrofy u Smolenska. Během 6. a 7. září 2023 proběhlo více než dvacet vystoupení, zde budou zmíněna především ta, která se týkají domácích církevních dějin nebo přinášejí méně známé informace.

Po úvodních projevech vedoucích osobností partnerských institucí byla pracovní část konference zahájena přednáškou Rafała Łatky, vedoucího církevního projektu varšavské centrály IPN. Prof. Łatka osvětlil roli primasů polské katolické církve

v jejím odporu proti komunistickému panství v období 1945–1956. Zaměřil se především na osobnost Stefana Wyszyńskiego (1901–1981), který se v Polsku těší velké úctě. Jde o jediného vrcholného představitele katolických církví v zemích za železnou oponou, který dokázal využít historického sepětí této církve s polským národem k uzavření taktické dohody s komunistickou mocí, jež církvi umožnila bez ztráty veřejného vlivu přežít 50. léta stalinistického teroru.

Následoval příspěvek Mirosława Szumiła z IPN Varšava a profesora na Univerzitě Marie Curie-Skłodowské v Lublinu pojednávající o komunistických funkcionářích, kteří byli hlavními tvůrci proticírkevní politiky ve sledovaném období počátku 50. let. „Antihrdiny“ jeho vystoupení byli exponenti sovětské politiky, které Moskva instalovala do vedoucích funkcí v Polské lidové republice (PLR). Jakub Berman (1901–1984), místopředseda Rady ministrů (vlády PLR), byl spoluzodpovědný za stalinistický teror. Dalším z aparátčků byl Franciszek Mazur (Lewko Horodenko, 1895–1975), stalinista ukrajinského původu. Zaujímal v Polské lidové republice vysoké státní a stranické funkce. V roce 1956 byl sesazen a odešel do diplomacie, v letech 1956–1965 působil jako velvyslanec PLR v Praze.

Agenturní síť ke sledování a provokacím proti duchovním a věřícím vytvořila vedoucí V. oddělení ministerstva vnitra Julia Brystiger (1902–1975). Po nedobrovolném odchodu z ministerstva v roce 1956

byla podezírána ze sadistických vyšetřovacích metod a věnovala se literatuře, vydávala knihy pod svým dívčím příjmením Prajs. Na motivy jejího života vzniklo několik filmových dokumentů a také hraný film *Zákal* (2016).

V rámci odpoledního programu hovořila předsedkyně maďarského NEB Réka Földváryné Kiss na téma postavení a strategie protestantských církví v 50. letech v Maďarsku. Připravila si prezentaci tehdejšího procentuálního složení pestré maďarské náboženské scény. Římští katolíci tvořili bezmála 65 %, podíl kalvinistů, druhé početně nejsilnější denominace, byl 21 % populace. Na konci náboženského spektra se ocitly menší církve: 6 % měli evangelíci, 5 % židé, téměř 2 % řeckokatolíci a půl procenta pravoslavní. Komunisté podle přednášející svedli hlavní zápas s katolíky a k menším církvím zaujali postoj „rozděl a panuj“.

Na závěr prvního dne konference vystoupily za ÚSTR Eva Vybíralová a Markéta Doležalová. První z nich přiblížila posluchačům Speciální fakulty používané Apoštolským

stolcem proti vzestupu komunismu. Tyto fakulty, zvláštní pravomoci nazývané též „tajné“ nebo také „mexické“ (poprvé byly použity po roce 1910 v Mexiku za perzekuce tamní církve republikánskou vládou), svěřoval Svatý stolec místním biskupům v době boje diktátorských, antiklerikálních nebo totalitních režimů proti katolicismu a neexistence spojení domácích církví s Vatikánem. Tyto pravomoci biskupům umožňovaly s pominutím většiny požadavků kanonického práva světit své zástupce, vikáře a kněze. Tajné fakulty se staly základem pro vznik „tajné, katakombální, mlčící“ církve v Československu, která sice zůstávala součástí oficiální církve působící pod kuratelou státní moci, ale mohla využívat své anonymity k pastoračnímu působení

v prostředích, která byla oficiální církvi zapovězena. Tajně svěcení kněží např. pracovali s mládeží, organizovali malá společenství laiků ke studiu bible, podíleli se na tisku a šíření samizdatové duchovní literatury atd.

Následující vystoupení Markéty Doležalové se zaměřilo na propagandu proti papeži Piovi XII., což byla podstatná součást ateizačních a protináboženských kampaní v 50. letech. Autorka tohoto textu se zaměřila na zdroje protipapežských postojů. V českém prostředí mohla komunistická pomlouvávací kampaň proti Piovi XII. čerpat z tradičních protiřímských postojů vytvořených už během 19. století. Byli představeni hlavní tvůrci komunistické proticírkevní propagandy a způsoby jejího využití proti katolickým duchovním

a věřícím. Důsledkem jedné z největších propagandistických akcí směřujících též proti řeholním řádům a spjaté s případem prvního mučedníka pro víru z doby zakládání komunistického panství v ČSR kněze Josefa Toufara (1902–1950) z Číhošti bylo vypovězení posledního vatikánského diplomata Ottavia de Livy v březnu 1950 ze země.

Z polských účastníků druhého dne konference zaujal Bogusław Wójcik z pobočky IPN v Rzeszówě s přednáškou na téma působení podzemních organizací polské mládeže na území Rzeszowského regionu po druhé světové válce. Jedná se o téma dosud málo zpracované. V letech 1944–1956 na uvedeném území působilo 972(!) skupin antikomunistické mládeže. Přednáška vycházela z dokumentů Státní bezpečnosti, šlo tedy pouze

Eva Vybiralová (ÚSTR) během své přednášky o speciálních fakultách, jimiž čelil Apoštolský stolec vzestupu komunismu v době neexistence spojení lokální církve s Vatikánem (foto: archiv autorky)

o skupiny odhalené a zlikvidované. Dle odhadů se v ilegálních formacích na Rzeszówsku angažovalo téměř 19 tisíc mladých lidí. Musíme ovšem vzít do úvahy, co vše považovaly bezpečnostní orgány podle stranických instrukcí za ilegální: neškodné biblické studijní kroužky, které si mladí sami organizovali, skauting apod. Ovšem některé skupiny se zcela vážně připravovaly na ozbrojený odpor a shromažďovaly zbraně.

Zajímavý příspěvek z rumunského multietnického a nábožensky pestrého prostředí přednesla Florentina Budeancă (Consiliul National pentru Studierea Arhivelor Securitatii, CNSAS – Národní rada pro studium bezpečnostních archivů v Bukurešti). Předmětem jejího vystoupení byl střet katolického biskupa maďarské národnosti Árona Mártona (1896–1975) s rumunským komunistickým režimem. Márton, který za války veřejně protestoval proti deportacím Židů z Rumunska a posmrtně obdržel titul „Spravedlivý mezi národy“, po válce spravoval v rumunské Transylvánii diecézi tvořenou maďarskou menšinou. Brzy se ale stal terčem perzekuce ze strany komunistického režimu. V roce 1949 byl zatčen a obviněn z přípravy odtržení Transylvánie od Rumunska, za což byl následně odsouzen na doživotí. Po svém propuštění koncem 50. let se sice mohl vrátit do své biskupské rezidence v Alba Iulia, ale směl odtud docházet pouze do sousedící katedrály na bohoslužby a jinak byl držen v izolaci. Tím se jen potvrdilo, že perzekuce duchovních a věřících v Rumunsku byla jedna z nejtvrdějších.

O pronásledování nepohodlného biskupa hovořil i řeckokatolický kněz Peter Borza (Univerzita Pavla Joz. Šafárika v Košicích), jenž připomněl životní příběh eparchie (biskup východního ritu) Pavla Petera Gojdiče (1888–1960). Gojdič byl členem řádu basiliánů, řeholního společenství řeckokatolického, a původem byl Rusín. To vůči němu vyvolávalo nelibost vládnoucí elity již za nacionalistické

Biskup Pavel Peter Gojdič
(foto: Wikimedia Commons)

Slovenské republiky, satelitního státu Hitlerovy Třetí říše. Roku 1940 byl jmenován, po překonání jistého odporu slovenské vlády, biskupem-eparchou v Prešově. Vystupoval proti deportacím Židů ze Slovenska a zařídil jejich ukrývání v řeckokatolických kláštorech. Se svými podřízenými duchovními v roce 1944 podpořil Slovenské národní povstání a následně pomáhal účastníkům, kteří byli po jeho potlačení pronásledováni. Od roku 1949 ho komunistické úřady držely v domácím vězení, protože odporoval úsilí odtrhnout katolíky východního obřadu od Říma a sloučit je s pravoslavnou církví. Roku 1950 byl zatčen a odsouzen v procesu se slovenskými katolickými biskupy Jánem Vojtaššákem a Michalem Buzalkou na doživotí za velezradu, podporu fašismu, ukrajinských banderovců atd. Verdikt komunistického Státního soudu v Bratislavě založený na skandálním překrucování skutečných hrdinných postojů antifašisticky smýšlejícího i jednajícího biskupa byl vyneseno roku 1951. Zemřel na následky týrání při vyšetřování a neposkytnutí zdravotní péče ve věznici Leopoldov o devět let později. Papež Jan

Pavel II. biskupa Gojdiče v roce 2001 beatifikoval, v roce 2008 byl poctěn titulem „Spravedlivý mezi národy“.

Na závěr precizně zorganizované konference proběhl Kulatý stůl s účastí zástupců pořadatelských institucí. Cílem diskuse bylo sumarizovat na základě přednesených příspěvků situaci církví v zemích za železnou oponou. Účastníci diskuse zformulovali několik charakteristických rysů, společných pro postup komunistické moci ve všech satelitních zemích tzv. východního bloku. Všude vyvíjely orgány totalitní státní moci úsilí odtrhnout římské katolíky od jejich centra v Římě. Rovněž se pokoušely zorganizovat z duchovních, na které existovaly kompromitující materiály nebo bylo možné zneužít jejich kariérismu, „národní“, schizmatické církve. Při vyjednávání o uspořádání vztahů církví a státu se snažily vyřadit z těchto jednání biskupy a nahradit je duchovními politicky angažovanými v různých typech „vlasteneckých nebo mírových“ sdružení a hnutí, případně (u reformovaných) laickými představiteli církví či náboženských obcí, kteří byli ochotni spolupracovat s režimem. Veškerý duchovní život se měl odehrávat stranou veřejného dění, v soukromí a za zdmi kostelů či modliteben. Jednou z dalších společných priorit bylo neúprosné potírání každého pokusu o působení církví na mladou generaci. Zdaleka ne všechny tyto cíle se komunistům podařilo splnit. Míra jejich úspěchu závisela, jak bylo zřejmé zejména v Polsku, na odhodlání k odporu věřících i vedení církví a na duchovním i kulturním přínosu církví k vývoji identit jednotlivých národů podrobovaných v padesátých letech 20. století ateizací a sovětizací.

V příštím roce plánuje varšavský IPN vydat všechny konferenční příspěvky souborně v angličtině. Budou tak dostupné i českým a slovenským zájemcům o období zápasu církví s rudou totalitou v časech upevňování její moci ve střední a východní Evropě.

Markéta Doležalová